

TÓTH SÁNDOR ATTILA

**AZ ISKOLAI SZÍNEMŰ (MELODRÁMA)
MINT TANDRÁMA**

**Romanizáció és horatianizmus Döme Károly újabb
Metastasio-kötetének (1815) Regulusról szóló darabjában**

Rövid életrajza s literátori tevékenysége

Döme Károlynak (1768–1845) 1815-ben jelent meg az a fordításkötete (*Ismét egykét játék Metastasióból*), amely a híres olasz drámaíró s Bécs ünnepezt császári költőjének, Pietro Metastasio darabjainak újabb fordításait tartalmazza.

Valójában – a magyar dráma- és színháztörténettel foglalkozó szakirodalom néhány utalását leszámítva¹ – a kanonok, költő és műfordító Döme életéről s irodalmi pályájáról mindössze annyit tudunk, amennyit Szinnyei József irodalmi lexikonja² közöl, bár a 19. század végén (1880) készült róla egy kisebb, mindössze negyven oldalas életrajzi összefoglaló, amelyet Dengi János írt.³ Mindezt figyelembe véve időszerű lenne Döme életművével behatóbban foglalkozni: írói pályájával s kapcsolatrendszerével, költészetével, dráma- és versfordításaival együtt, szükség volna mindennek monografikus feldolgozására.

Addig, rövid életrajzának áttekintésére, maradnak Szinnyei adatai, amelyek alapján életéről s pályájáról a következőket tartjuk fontosnak kiemelni. Komárom szülöttje, itt és Pozsonyban végezte gimnáziumi tanulmányait, majd az esztergomi egyházmegye növendékpapja lett. Teológiai tanulmányai végeztével pappá szentelik. Első hivatala Szombathelyhez köti, ahol Szabó András püspök szertartója, majd 1793-ban visszakerül Pozsonyba: a papnevelő intézet jószággondnokának segédje, innen kerül 1800-ban a Komárom megyei Izsára (Iža) plébánosnak. A közeli Vírten kerül kapcsolatba Baróti Szabó Dáviddal s annak mecénásával, Pyber Benedekkel. 1816-tól ismét emelkedik egyházi pályáján: alesperes, majd visszatérve Pozsonyba, ahol

---

1 L. pl. CZIBULA 2004, 189–193.; BAGOSI 2011, 219–222.

2 L. SZINNYEI, digitális változat, a megfelelő címszónál:
<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

3 L. DENGI 1880.

olvasókanonokká nevezik ki, majd a Szent Imre nevelőintézet igazgatója. 1831-ben nagy megtiszteltetés éri: a Magyar Tudományos Akadémia tagja lesz. Teológiai tanulmányai és papi-igazgatói ténykedésének helyszínén, Pozsonyban éri a halál 1845 májusában.

E hosszú papi életpályának szerves része volt a magyar nyelvű irodalom tevékeny művelése, irodalmi törekvéseinek megvalósítása. E szándék már ifjúkorában is jellemezte, ugyanis Szinnyi hírt ad arról is (Bodolay Géza pedig ezt megerősíti⁴), hogy „mint pozsonyi növendékpap az ottani királyi várban társaival alakított kis irodalmi körnek szerény tagja volt”. Az életrajz szerint Pozsonyban 1784-ben találkozott Kazinczy Ferencsel is, aki „őt megszerette, s baráti vonzalommal viseltetett hozzá.” Tudjuk, hogy elsőre e magas hőfokú barátság nem tartott sokáig, ugyanis már 1791-ben jelentkeztek az első nézeteltérések, főleg vallási kérdésekben.⁵ Mégis innen datálható literátori tevékenysége, ugyanis Kazinczy rábeszélésére jelenik meg egyik első költeménye, a Komárom vára romlásáról szóló elégiája a *Magyar Musában* (1787), amely a római elégiaköltészet (Ovidius, Tibullus) még behatóbb tanulmányozására s fordításokra ösztönzi. Ovidius *Tristiájából* fordít, amelynek részletei meg is jelennek 1788-ban a kassai *Magyar Muzeumban*, s 1815-ös Metastasio-kötetének *A' Töldalékában* is közli e verseket latin nyelven s mellékeli fordításait is (l. *Ovidius Keserveiből az I. könyv I–III. Alagya*⁶). Tibullus-fordítását (Tibullusnak *Első Alagya*) és eredeti költeményeit pedig 1790-ben Kazinczy folyóirata, az *Orpheus* közölte.⁷

Literatúrai működésének kiteljesedése azonban az olasz nyelv elsajátításával kedvenc költője, Pietro Metastasio (1698–1782)⁸ drámáinak fordításával és önálló kiadásával történt meg. Erre még visszatérünk.

Irodalmi tevékenységének rövid összegzéseként elmondható, hogy kiemelendő néhány önálló költeménye; mintegy huszonöt önálló versről beszélhetünk, melyek közül néhánynál kérdéses, Döme volt-e a szerzőjük. Figyelemreméltó fordítói munkája, ahol a Metastasio-darabok magyarításán túl a kor irodalma s az életmű szempontjából sem lenne mellőzendő az, hogy

4 BODOLAY 1963, 761.

5 L. KazLev II., 188.

6 DÖME 1815, 410–432.

7 Ennek áttekintését l. *Orpheus* 2001, 538–539.

8 Metastasio irodalmi működéséről és recepciójáról csak néhány ismert magyar nyelvű munkára hívjuk fel a figyelmet, melyek bőséges szakirodalom-jegyzékre is hivatkoznak: ZAMBRA 1919, 1–74.; SÁRKÖZY 2003, 304–314.; CZIBULA 2004, 181–202.; BAGOSI 2011.

lefordítja (s latin–magyar szöveggel jelenik meg) az osztrák jezsuita költőnek, Michael Denisnek (1729–1800)⁹ rendje felosztását elsirató költeményét (*Elegia threnodica in laudem societatis Jesu. Hungarice reddita. Posonii, 1812* [e művet Pozsonyban 1815-ben és Esztergomban 1823-ban is kiadták]), valamint szintén latinul és magyar tolmácsolásában közölve kiadja Kuik József Ignác Napóleon bukásáról (*De lapsu Napoleonis Bonaparte seu epicedion jacobinisme, Pozsony, 1816*) írt versét: *Bonaparte Napoleon megbukása, vagy sirverse a jacobinismusra Kuik Ignác után*, Pozsony, 1826. Még annyit jegyeznénk meg, hogy egyházi beszédei a *Magyar egyházi beszédek gyűjteményében* találhatóak, amely Pesten 1832/1833-ban jelent meg.

Lírai hatások és a drámafordítások

Úgy véljük, lírai költeményei jó részének hangulatán Ovidius (és Tibullus) elégiaköltészetének hatása érződik, főként a *Tristidé* (*Keservek*) és a *Heroidesé* (*Hösnők levelei*), amely a Metastasio-darabokat is áthatja. Az Ovidius-fordítások hangulatiságát a Pozsonyban megjelenő, főként alkalmi jellegű versei is jelzik. Például a *Kesergő versek, melyeket ft. Vizer Ádám urnak, pécsi címzetes kanonoknak, midőn a sokáig érdemesen viselt tanítói terhet vállairól letenné* (1788); a *Jajgató alagya, mellyel megváltását [...] Szabó András úrnak, midőn [...] püspöki névre magasztaltatván megszűnt a pozsonyi papnevelő háznak igazgatásától, fájlalta kis pap társaival együtt* (1788); a *Könyvező musa, mely nagy érdemű Ostermajer Ferencz urtól, a pozsonyi nevendék papságnak egyik igazgatójától, midőn beteges állapotja miatt tiszteletéről lemondana, búcsuzott* (1789); vagy a *Pásztori dal három izben* (1791) című költeményei.¹⁰ Bőséggel találja meg ezt az ovidiusi lírai ihletettséget Metastasio darabjaiban, azaz melodrámáiban, amelynek ő lett a leglelkesebb hazai tolmácsolója.¹¹ 1802-ben jelent meg Komáromban fordításainak első kötete (*Metastasiusnak egynehány játék darabjai*), amely tartalmazta az *Abel halálát*, *A megismért egyiptusi József*, *a Joas Juda királya*, *a Scipio álma*, *A lakatlan sziget* és a *Themistokles* című Metastasio-darabokat. Ez utóbbit a pesti magyar színtársulat mutatta be 1810 májusában, majd az 1810-es években Székesfehérvárott. A fordításkötetet *Töldalék* zárja, melyben kisebb költeményei olvashatók. A kötet elején pedig Baróti Szabó Dávid Döme Károlyhoz szóló verse található.

9 Denis egy költeményét (*Látás*) Csokonai Vitéz Mihály is fordította.

10 A címléírásokat Szinnyei alapján közöljük.

11 Döme Metastasio-köteteiről l. BAGOSI, 2011, 219–222.

E fordításkötettel jelen keretek között nem tudunk részletesebben foglalkozni, ugyanis témánk szempontjából az 1815-ben szintén Pozsonyban megjelent kötetet (illetve majd annak egy darabját) vizsgáljuk a következőkben, amelynek címe: *Ismét egy két játék Metastásióból*. E fordításkötetben található Metastasiónak az *Akhilles Scirusban*, a *Klelia győzedelme*, a *Niktéti*, az *Attilius Regulus*, a *Zenóbia*, *Az olimpiai bajban a hív barát* című darabjai. Döme irodalmi eszményeinek alakulása és meghatározása szempontjából azonban figyelemreméltó az ebben a kötetben is megtalálható *A' Töldalék* című rész, amelyben az Ovidius-fordítás (*Ovidius keserveiből az I. könyv*), Denisnek a jezsuita rend feloszlatásán kesergő verse (trenódia) olvasható, a Vilt Józsefhez (*M. Vilt József püspök urhoz*), a Baráti Szabó Dávidhoz címzett költemények (*Szabó Dávid urhoz*, *Ugyan ahoz*), valamint Horatius-versfordítások (*Horaz II. könyvéből*) és a Virág Benedekhez szóló vers (*Virág Benedek úrhoz*) található.¹² A magyar líratörténet szempontjából oly meghatározó Baróti Szabó Dávid és Virág Benedek szerepel tehát, kiket költői mintáinak tekint, a római költészeti hagyomány pedig Ovidius mellett itt Horatius *carmen*jeinek fordításával egészül ki, melynek szellemi hatását a következőkben fogjuk vizsgálni.

A Regulus-darab: romanizáció és a római líratörténet

Dömének az 1815-ben megjelent fordításkötet darabjai között találjuk Metastasio római tárgyú drámáját, az Attilius Regulusról szóló művet is.¹³ A darabról Döme annyit árul el előzetesen, hogy

„Ezt a' játékot a' Szerző Bétsben készítette Erzsébet Tsászárné parancsolatlyából oly intézettel, hogy az ő felséges Férjének VI. Károly Tsászárnak neve' napján mutatódnék-elő November' 4-dikén 1740. De mivel annak halála megelőzte a' névünnepi készületet, rejtekben maradt a' játék tíz esztendőig, mellyek után III. Augustus Lengyel Király' kivánságára elküldetvén a' Szerzőtől, legelőször a' Drezdai királyi udvarban jelent-meg a' színen fényes készülettel Hasse' muzsikájával, a' felséges Uralkodók jelenlétében, farsangon, 1750.”¹⁴

Ismeretes, hogy az iskolai színjátszás görög, hellenisztikus és bizánci témái mellett mindig fontosak a római tartalmú darabok, hiszen azokban a latin *humanitas*, a *studia humanitatis* iskolai rendszeréhez tartozó *latin műveltség*

12 DÖME 1815, 410–451.

13 DÖME 1815, 205–268. E Metastasio-műről l. BAGOSI 2011, 42–43.

14 DÖME 1815, 206.

általánosabb köre rajzolható meg.¹⁵ Úgy véljük, így van ez Döme Károly Metastasio-fordításkötetének esetében is, ugyanis a tartalmi összefoglaló (*A' Játék' foglalattya*) a római morál megjelenésének iskolai értelmezését is adja („rend kívül való példát hagyván a maradékinak mind a hívségre, mind az erős állhatatosságra”), majd a regulusi tett forrásai szerepelnek: *Appianos, Zonarész, Cicero, Horatius (s mások)*. Az elsőként említett Appianos *Róma története* című művének 5. könyvében (2. 1.: *Szicília és a szigetek története*) ejt szót az I. pun háború egyik példaképéről, Regulusról:

„A követséggel küldték Regulus consult is, aki a foglyuk volt, hogy arra bízassa hazáját, fogadja el [a békefeltételeket]. Ő fogoly lévén pun öltözékben jelent meg a senatus előtt, és amikor a követek egyedül hagyták az ülésteremben, elmondta, hogy a karthágóiak kimerültek, és azt tanácsolta, hogy vagy harcoljanak tovább keményen, vagy jobb feltételekkel kössenek békét. Önként visszatért Karthágóba, a karthágóiak pedig megölték.”¹⁶

E történetet ismerhetjük meg kibővítve a darabnak *A' játék foglalattya* című részében.¹⁷

A drámai játék tartalmi összefoglalójára s Appianos e szöveghelyére való utalás is elég, hogy megállapíthassuk, Metastasio (és Döme) eszménye a felsorolt latin auktoroknál is meglévő s kialakított római erényeszme, a Róma-gondolat körül forog, melyet (ismerten) Vergilius az *Aeneis* 6. éneke 851–853. sorában így fogalmaz meg (e szavakat Aeneas apjának Anchisesnek szájába adva):

„Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacique imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.”¹⁸

Ez a Róma-eszme (*romanizáció*) emeli szinte drámaművészetének csúcsára Metastasio darabját, amely a 18. század végi és a 19. század eleji magyarországi latin irodalomnak, így az ennek fordítását (is) végző Döme gondolkodásmódjának is sajátja, akinek Metastasio-olvasata (fordítása)

15 Erről l. TÓTH, 2000, 231–263.; l. különösen *A romanitás eszménye a 16–18. század képzési struktúrákban*, 237–241.

16 APPIANOS 2008, 52. Ford. SIPOS Flórián.

17 DÖME 1815, 207–208.

18 „ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj, / el ne feledd – hogy békés törvényekkel igazgass, / és kíméld, aki meghódolt, de leverd, aki lázad.” VERGILIUS–LAKATOS 1984, 250.

hozzájárul a darab más szempontú s jobb megértéséhez. Még jobban megalapozza ezt, hogy Döme kötetében a Regulus-téma forrásaként is említett Horatius néhány ódájának fordítását is közli a kötetben. A római lírikus romanizált gondolkodásmódja ugyancsak keresendő majd a darabban. Erről majd később esik szó.

Műfaji kérdések. A darab romanizációja és historizálás jelensége a (magyarországi) drámairodalomban

Mielőtt Horatius (és a horatianizmus) hatására rátérnénk, nézzük az *Attilius Regulus*-darab kapcsán felmerülő műfaji hovatartozás kérdéseit. Metastasio elsősorban a *melodráma* műfaji művelőjeként ismert.¹⁹ E darabok főként az antik görög–római–bizánci történelemből vagy biblikus témákból merítő tartalmuk miatt gyakran kerültek iskolai színpadokra, tehát – főként a lírai dalbetétektől megszabadítva – iskolai színműként, iskoladramaként is értelmezhető a darab.²⁰ Ebben az esetben a *tandráma* fogalmától sem esik messze. Szempontunkból azonban – főként Horatius Regulus-ódáját mint forrást tekintve –, és Metastasio drámaíró gyakorlatát tekintve is *didaktikus tankölteményről* van szó, amelyet *dramatizált* formában tár az olvasó (néző!) elé. Ezt biztosítja a darab szerelmi szála, valamint azok a zenei betétek (dalbetétek), amelyek a *lírikum* kifejezői. Természetesen e műfaji meghatározások átjárhatóak: a darab *melodráma*, de fordításai (pl. a jezsuita Lestyán Mózesé, amely Nagyszombatban készült 1752-ben²¹) az iskolai színmű, a tandráma, esetleg a *dramatizált tanköltemény* felé viszik el a darabot. Ez utóbbit szeretnénk majd körbejárni Horatius ódaköltészetének segítségével.

Ehhez járul hozzá a darab morális üzenete is, amelynek meghatározója (ahogy jeleztük) a *Róma-eszme, a romanitás, romanizálás*. Úgy véljük ez, vagyis a *romanizálás* (amely a *nemzeti eszmény, történetesen a hazaszeretet, a hazafiasság* közvetítője is), az iskolai színpadokon előadható daraboknak s Metastasio *Regulus*-drámájának is egyik szervezőeleme. Egy másik irányultságról is kell itt szólni, mégpedig a *historizálásról*, amely a magyar történelmi múlt feltárására, megismerésére irányul, amelyet a színpadon

19 Erről l. részletesen, valamint írói korszakairól, BAGOSSY 2011, 15–23, valamint 24–58.

20 Az iskolai színjátszás típusairól l. DEMETER 1997, 112–119.; PINTÉR 2014, 13–78.

21 L. LESTYÁN 1992, 907–965.

mutatnak be.²² Ezek – úgy véljük –, csak közvetve erősítik a nemzeti érzés felkeltését, s elsősorban az iskolai oktatás történelemtanítását szolgálják, bár a nemzeti történelem megismerését behatóan elősegítik.²³

Álláspontunk szerint tehát a *romanizálás* eszmeisége az egyik kulcs a darab értelmezéséhez. (A másik a *horatianizmus* lesz). Ezalatt főként az egyes ember életében a közélet és a magánélet viszonyát értjük, az előbbi meghatározottságával, vagyis római módon élni azt jelenti, hogy az egyén aláveti magát a közösség, az állam feladatainak, így a magánélet visszaszorul, másodlagossá válik. Ugyanakkor az embertől nem tagadható meg a kétféle érzelmi szint: az állam, a hazája odaadó és szenvedélyes szolgálata, valamint a szerelmi és a családi kötelemek, érzések befolyásoló hatalma. Ez valójában az ember életében a *politikum* és a *privatum* szférája. A *romanitás* gondolkörében ennek nincs meg az egyensúlya, az egyén alárendelődik a *politikum* világának, az államot, a közösséget kell szolgálnia s ez a szolgálat elsősorban *katonai*, az állam, a *res publica* megvédésére irányul. E gondolkör határozza meg a magyar nemesi gondolkodást is, ugyanis a magyar nemesség összetartó ereje a 13. század vége óta a *communitas* volt (csakúgy, mint például a franciáknál a nemességet egy *corpusként* határozták meg), amely azt jelentette, hogy az ősidőkben különvált a hadi szolgálatot megtagadó gyávaktól. A magyar *natio* egy az ősi néppel, a hunokkal és Attila jogán bírja Pannóniát stb.²⁴ Ez a nemességnek a *politikum* alá rendelését jelentette. Ugyanakkor a *privatum* érzései is mozgatóerővel rendelkeztek, amely már a görög gondolkodásban is megjelenik, s a görög tragédiák fontos konfliktusforrásaként tartható számon, például Euripidésznél.²⁵ E témák legtöbbször a *politikum* és a *privatum* összeütközését dolgozzák fel, ahol utóbbinál jutnak kifejezésre a női szenvedélyek, a beteljesületlen szerelem és a családi kötelék belső meghatározottsága.

Metastasio Döme Károly fordításában megjelenő Regulus-drámája jócskán tartalmaz olyan idézeteket, melyek e *romanitás* kifejezői. Mielőtt ezeket idéznénk, érdemes áttekinteni a szereplőket (*A' beszélgető személyek*),²⁶ akik

---

22 E darabokról s e kérdésről részletesen l. VARGA–PINTÉR 2000.; Tüskés–KNAPP 2007, 343–387.; PINTÉR 2011, 87–99.

23 Pl. a jezsuiták történelemtanításáról l. TÓTH 2013, 57–77.

24 SZÜCS 1970, 16. A *natio* fogalmáról és az irodalom, valamint a drámaírás összefüggéseiről l. még NAGY 1993, 9–34.; BÍRÓ 2010, 33–50.

25 Erről l. HELLER 1966, 25–39. E rész tárgyalja a *magánember kialakulásának* kérdését: *A magánember kialakulása és a szofisták*.

26 A neveket Döme leírásában közöljük.

a *politikum–privatum* kettősségében határozhatók meg. E kettősség határozottan jellemzi Regulust, a cím- és főszereplőt, akinek a politikum szorításába jutott öröklődését mutatja be Metastasio; a magánélet érzéseinek legyőzésével azonban az előbbi győzedelmeskedik. Manlius, a consul és Liczínius, *A' község' Szószóllója (Tribunus plebis)* a római állam embere, a politikum képviselői, ahogy Amilkar, *Karthágóbéli Követ* is. A szereplők *másik* csoportja a *privatum* megtestesítői, s az előbbieket köré szerveződnek. Publius, Regulus fia. Atília, Regulus leánya s a *res publica* letéteményesének, Liczíniusnak a kedvese. Bartze, *Afrikai fő rendű leányzó*, Publius rabszolgája, szerelmes Amilkárba. Az így körvonalazódó viszonyok adják a darab másik konfliktusát, a magánéletbeli boldogság elérésének vágyát, ami a *politikum* szorításában nem következhet be. Így felerősíti a tragédiát: Regulus visszatérését Karthágóba s megölését. Érdekes még a helyszín megjelölése is: „A' játék' helye Rómán kívül képzeltek, Bellóna templomának környékén.”²⁷

A szereplők e viszonyrendszere határozza meg *dictió*jukat is. A számos szöveghely mellett Bartze rövid monológját emeljük ki, hol a következőket mondja az első szakasz X. jelenetében:

„Be kegyetlen vólna sorsom, ha Amilkarnak megint nálam nélkül kellene Karthágóba visszamennie! Ha csak gondolom is, már... Áh nem. Bízassuk magunkat jobb reménnyel. Mindenkor elég idő lesz az a' kesergésre. Nem okosság, hanem balgatagság az a' halandókban ama' kegyetlen mesterség, előre törődni az a' jövendő rosszak képeivel.

Minden rossznak kül' tetszette
Nagyobbodik felettünk,
Ha az a' félelem tette
Festi képét előttünk.
Ki előre képzelgeti
Magában az a' bajokat,
Balgatagúl vetteti
Nyakára így azokat;
'S az a' mikor még kétes az a' kár,
Bizonyossá teszi már.”²⁸

27 DÖME 1815, 208.

28 DÖME 1815, 228–229.

A hősnő még bizakodik, sorsa azonban beteljesedik. Hangulati szempontból figyelemreméltóak azok az ovidiusi *Tristia* című műben található versek (az 1–3. költemény: *Kis könyvem, menj; Könyörgés a viharban; A száműzött búcsúja [Búcsú Rómától]*), amelyek e magánéletbeli szomorúságnak kölcsönzik melankóliájukat.

A meghatározó szál azonban mégiscsak a politikum világa, amelynek ereje s meghatározottsága áthatja a szereplőket. Íme, néhány idézet:

ATÍLIA

„Talán az a szeretet, mellyel fiait, s önnön magát nem tekintette a hazáért (212.).²⁹

MANILIUS

„Te úgy beszélj Atília, mint leánya: nekem úgy kell cselekednem, mint Konzulnak” (213.).

UGYANŐ

„Ha egy ily kívánság ditsőségére szolgál-e Rómának” (214.).

REGULUS

„A köz jóról-való gondok között egy magános kötelességről emlékezni” (221.).

UGYANŐ

„Oda van úgy, Atyák, Róma ditsősége, oda van a vitézség, az állhatatosság, a bajnok erő” (222.).

REGULUS

„Hasztalanul született, a ki tsupán magának él” (241.).

UGYANŐ

„Minekutánna bétellyesítettem minden pólgári kötelességemet, eszembe jut, hogy atya vagyok” (251.).

UGYANŐ (Amilkarnak)

„Nem tudod te, mi a VIRTUS” (256.).

UGYANŐ

„De isméred-e jól, Amilkar, a Rómaiakat? Tudod-e, hogy ők a betsületért élnek halnak? Hogy egyedül ez az ő minden tetteiknek rugója, mértéke, és tárgya?” (257.).

---

29 Döme fordításkötetének oldalszámait jelöljük.

E néhány idézet is bizonyítja, hogy a darab a közélet és magánélet romanizált tételét közli, vagyis, a római polgárnak (azaz, a polgárnak) fel kell adoznia magát az államért (ez egy a haza fogalmával), úgy, hogy magánéletére (szerelem, család) nem tekint. E gondolatnak azonban van egy fontos forrása, méghozzá Horatius ódaköltészete.

Horatius ódaköltészetének hatása Metastasio Regulus-darabjára (horatianizmus) Döme versfordításai tükrében

Úgy véljük, Döme Károly fordításkötetének toldalékában megjelenő Horatius versfordítások arra hívják fel a figyelmet, hogy a Regulus-darab értelmezésében nagyobb szerepet kell tulajdonítani a Regulus-téma forrásaként is szereplő Horatius ódaköltészetének. Erre irányul s ezt erősíti meg Döme fordítása és a Horatius-recepció is. *A' Töldalékban* négy Horatius-carmen fordítását közli, amelyek a 2. és a 3. könyv híres ún. *diatribé*-versei közé tartoznak, azaz, a moralitást vizsgálják s a horatianizmus meghatározó darabjai. Ide tartozik a Döme által magyarul megszólaltatott 2. könyv 3. verse (*Ad Dellium*), amelyben a bölcs életfilozófia szólal meg. A 16–18. század Horatius-kiadásában e versek magyarázatát is felleljük. Lássuk itt Lambinus 1566-ban megjelent Horatius-kötetének a vers elejéhez csatolt rövid tartalmi magyarázatát (*argumentum*), amelyben a vers kettős üzenetére hívja fel a figyelmet:

„Neque demittendum adversis, neque efferendum secundis rebus animum: sed hilariter vivendum, cum aequa sit omnibus moriendi condicio (Nem kell, hogy a szerencsétlen dolgok közepette csüggedjen a lélek, s az sem, hogy a szerencsés dolgokban pöffeszkedő legyen: de vidáman kell élni, mivel mindenki számára egyforma feltétellel jön a halál).”³⁰

A 2. könyv 14. híres és ismert Postumus-költeményének (*Ad Postumum*) általános üzenete pedig, hogy a halált nem lehet elkerülni (*Mortem vitari non posse*). A 3. könyv két versét is fordítja: a 16. Maecenas-óda (*Ad Maecenatem*) pedig azt tartja boldognak, aki a kevéssel megelégedve él. Végül pedig a 29. vers, a „nagy” Maecenas-óda (*Ad Maecenatem*) egészen különleges, hiszen a *privatum* szférájának a *poetikum* teljes világszerűségébe sűrített képe tárul elénk a versben, amely egyúttal a *privatum* újabb s átfogó

---

30 HORATIUS–LAMBINUS 1566, 101.

világszerűségét nyújtja. Megjegyzendő azonban, hogy Horatiusnál ezek a *privatum* tárgykörébe tartozó költemények a visszavonult filozofálás „közéletiségre” vonatkoznak. Ennek eleme a barátság és a *szümpószion* (*convivium*), amelynek teljessége az *in diem / [...] vixi* és a *carpe diem* elve felé mutat. Érdemes idézni a verssel kapcsolatban egy 17. századi argumentumot: „Invitat eum ad coenam hilarem, publicis curis omissis (Miután felhagyott közfeladataival, vidám lakomára hívja Maecenast).”³¹

A *horatianizmus*nak a darabbal kapcsolatban azonban más vetületére vagyunk itt kíváncsiak, amelynél nagy fontossággal rendelkeznek az ún. *római ódák* (a 3. könyv 1–6. költeményei). Megjegyzendő, hogy e hat verset a kézirati hagyomány alapján Diomedes, a Kr. u. 4. századi grammatikus még egyetlen szövegnek tekintette. Ezek között a költemények között található a Regulus-óda (3. 5.) is, amely a *romanitás* és a Horatius-recepcióban megfogalmazott későbbi *horatianizmus* egyik jelentős és kiemelkedő darabja. Ennek az eszménynek a megnyilvánulása Metastasio drámájának kulcsfontosságú monológja a hazáról és a hazaszeretetről, amelyet Regulus mond el a második szakasz I. jelenetében:

„REG[ULUS].

A' Haza egy' Egész, mellynek mi részei vagyunk. A' pólgárban vétek, tsak magát tekinteni amattól elválasztva. Tsupán azt kell néki hasznosnak, vagy károsnak tartani, a' mi Hazájának használ, vagy árt: mert annak kell köszönnie mindenét. Mikor veréttékét, vagy véret onttya értte, semmit sem ád a' magáéból; tsak azt adgya-viszsa, a' mit tőle vett. Ez adgya néki a lételt, nevelést, tápláltatást. Ez védelmezi őtet törvényjeivel a' belső sérelmek ellen, a' külsők ellen pedig fegyverivel. Ez szerez néki nevet, hívatalt, betsületet. Ez jutalmazza az érdemet, bünteti a' vétket, és, mint szerető anyja, azon vagyon, hogy bóldoggá tegye gyermekét, a' mennyire meg van engedve a' halandóknak bóldogoknak lenni. Igaz, hogy ennyi ajándékok terhekkal járnak: de a' ki nem akarja viselni a' terhet, mondgyon-le a' jótéteményről is; mennyen a' vadon erdőkbe lakozni, és ott béérvén egy kevés sovány makkal, 's a' vadak' üregével, éllyen kényére, szabadon, és magánosan.

PUB[LIUS].

Tisztelettel fogom szavaidat. Meg-győződ a' lelket, de nem bírod rá a' szívet. A' természet ellenzi, hogy engedelmeskedgyem. Fiad vagyok tsak ugyan, 's ezt el nem felejthetem.”³²

31 HORATIUS–BOND 1668, 134.

32 DÖME 1815, 130–231. E részt Sárközy Péter is kiemeli Metastasio-tanulmányában. L. SÁRKÖZY 2003, 311–312.

Horatius hat *római* ódáját vizsgálva a kompozíció szempontjából megjegyzendő, hogy a 3. (*Ad Musas De Augusto*) és az 5. (*Ad divum Augustum* – ez már a *Regulus-óda!* [erről majd később]) óda címzettje, a princeps, Augustus, s e két költemény tükrében a hozzá írt *carmen*ekről is elmondható, hogy a *horatianizmus* sajátos világát képviselik, még pedig úgy, hogy ezek mindegyike a romanizált politikum verseinek tekinthetők, amelyekben Horatius (a költészet) és a hatalomhoz való viszony sokszínűsége (meddig tart az elfogadás, hol kezdődik a hatalommal szembeni mítoszokba burkolt ellenállás, sőt, elutasítás stb.) fogalmazódik meg.

E kis verskorpusz fontosságát hangsúlyozva szempontunkból azonban a 2. óda (*Ad amicos – A rómaiakhoz*) emelendő ki, amelynek 13. sorában találjuk a Horatius-recepció által közkeletűen ismert mondatot: „dulce et decorum est pro patria mori! – Szép és magasztos halni ezért, haza!”³³ Megjegyzendő, hogy a *virtus* (*hadierény, erény*) szó az idézet után kétszer fordul elő, a 17. és a 21. sorban. Erre még visszatérünk!

Vizsgáljuk meg, hogy a 16–18. század Horatius-kiadásait, amelyek bő kommentárokkal látták el a költeményeket, milyen forrásokat és értelmezési lehetőségeket tárnak fel. A már idézett Lambinus a 13. sor értelmezésénél Horatius görög eszményképének, Pindarosznak az *Iszmoszi ódák* 7. verse 27–30. sorát közli:

ἴστω γὰρ σαφὲς ὅστις ἐν ταύτῃ νεφέλῃ χάλαν
ζαν αἵματος πρὸ φίλας πάτρας ἀμύνεται,
λοιγὸν ἀμύνων ἐναντίῳ στρατῶ,
ἀστῶν γενεᾷ μέγιστον κλέος αὔξων
ζῶων τ' ἀπὸ καὶ θανῶν.

(Ám tisztelet a derék jutalma!
Bizton tudja meg az, ki ily viharban a vér esőjét
Messze űzi a drága hon határitól.
S szembe szállva halált visz ellenségire:
Az élve avagy meghalva városának legmagasabbra
Emelte hírnevét.)³⁴

33 HORATIUS 1961, 185. Ford. ILLYÉS Gyula.

34 HORATIUS–LAMBINUS 1588, 151., PINDAROS–CSENGERY, 1929, 322.

A horatiusi ódaköltészet morális, hazafias és filozófia háttereként is értelmezhető Ciceró-életműben található haza-gondolatra is felhívja a kommentátor a figyelmet. Cicero *De officiis* című művéből a következőkért idézi (1. 57.):

„sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere (Drágák nekünk szüleink, drágák gyerekeink, rokonaink, barátaink), de a haza egyedül foglalja magába mindazt, a mi a legszentebb számunkra. Habozna-e egyetlen derék ember életét áldozni érte?).”³⁵

Kicsit előbb pedig arra utal, hogy adott szavunkat meg kell tartanunk, majd ezt írja: „Így tett Regulus az első pun háború idején.”³⁶ Lavinius Torrentius az 1587-ben megjelent kommentáros kiadásában a vers 13. sorának értelmezését ugyancsak Cicero alapján végzi el. Itt *Philippicái* 14. részére (32.) utal s idézi is e szövegrészt: „O fortunata mors quae naturae debita pro patria est potissimum reddita! – Ó, dicső halál, melyet a természet elrendezését megelőzve a hazáért szenvedtek el!”³⁷ (Megjegyzendő, hogy e művében is említi Regulust.)

Az általunk érintett 16. század végi értelmezők nem utalnak Cicero *A törvények* című művében (2. 5. 12.) megfogalmazott teljesebb patriotizmus-gondolatára, amelyben a következőket írja:

„Sed necesse est caritate eam praestare <e> qua rei publicae nomen uniuersae ciuitatis est, pro qua mori et cui nos totos dedere et in qua nostra omnia ponere et quasi consecrare debemus.

(Elsősorban mégis azt kell szeretetünkkel öveznünk, amelytől az állam és az egész polgári közösség a nevét kapta; érte föl kell áldoznunk életünket, testestül-lelkestül neki kell átadnunk önmagunkat, oltárára kell helyeznünk és mintegy neki kell szentelnünk mindenünket).”³⁸

A 16. századi (de más kommentáros kiadások ugyanígy említik e szöveghe-lyeket) Horatius-magyarázók Cicero-hivatkozásai nemcsak Horatius költemé-nye e sorának háttérét és értelmezését adják, hanem a 16–18. század irodalmi

---

35 HORATIUS–LAMBINUS 1588, 151. Magyarul: CICERO, *A kötelességről* = CICERO, 1987, 309. Ford. HAVAS László.

36 CICERO, 1987, 303. Ford. HAVAS László.

37 HORATIUS–TORRENTIUS 1587, 187. Magyarul I. CICERO–MARÓTI 2005, 199.

38 CICERO–SIMON 2008, 36–37. A szöveg kiemelései tőlem, T. S. A. Cicerótól ezt Szűcs Jenő is idézi. SZŰCS 1970, 48–49. Itt arra is utal, hogy a *harcolj a hazáért* gondolata Homérosz *Íliás*zában is megjelenik: 2. 140.; 12, 243.

gondolkodásában, így Metastasio Regulus-drámájában is jelen lévő hazaszere-
tet-gondolat cicerói (és horatiusi – bár a görög poliszállam Homéroszig vissza-
vezethető megvédését, érte az élet feláldozásának törvényét is kiemelhetnénk)
megfogalmazását szintén látjuk a római államférfi és szónok állambölcseleti
gondolkodásában. Ez a római gondolkodás (*romanitás*) alapját jelenti, a *res*
publica (állam) feltétlen tiszteletét és a magánember részéről irányában az
odaadó, az életet is feláldozó cselekvésmódját. A lírai költészet és a dráma-
irodalom számára (is) mindezt Horatius közvetíti. A *horatianizmus*nak ez
a szegmense Maecenas és Augustus köré rajzolható. Ahogy jeleztük, ez utóbbi
a *politikum* világának képviselője (bár mindkettő politikus). Tudjuk (s már
utaltunk rá) Augustus belpolitikai tevékenységét Horatius félve szemlélte,
s éles kritikáját mítoszokba burkolva fogalmazta meg. Amit méltatott, az Au-
gustus külpolitikája (hódítások, Róma régi ellenségeivel való leszámolás stb.),
amely éppen a Cicero és az általa is képviselt *romanitás*, az állam megvéde-
sének eszményét táplálta. Mestere, Gian Vincenzo Gravina (1664–1718, aki
kora legjelentősebb jogi professzora, esztétája, költője és színpadi szerzője³⁹)
poétikai iskolájában képzett Metastasio bizonyára ezen ismeretek birtokában
volt a Regulus-dráma megalkotásakor. Döme Károlynak a Horatius-versfor-
dításokkal megjelenő Metastasio-kötete s annak (bár kissé kései) megjelenése
és recepciója egyaránt e haza-gondolat s e hazafiasság-értelmezés befogadását
és elmélyülését szolgálta. E horatiusi (cicerói) gondolatot Metastasio drámá-
ja a maga mélységében közvetítette, amelyet Döme fordítása s kötete újjól
felerősített. Mindezeket mérlegelve már most feltételezzük, hogy a patriotiz-
musnak e romanizált értelmezése a hazafias drámák egyik összetevője, hiszen
az a magyar nemesi nemzeti tudatot is meghatározza.⁴⁰ A másik a történel-
mi eseményeket bár didaktikus céllal feldolgozó drámai irodalom lesz (erről
s irodalmáról fentebb szóltunk), s e két jelleg „találkozásával” születik meg
a *nemzeti dráma*: a patriotizmus és a hazaszereket drámái, amelyeket a magyar
történelem egy-egy eseményén keresztül mutatnak be.⁴¹

Visszatérve röviden még Horatius 3. 2. ódájához: említettük, hogy kétszer
is szerepel (a 17. és a 21. sor) a *virtus* (hadierény, erény) szó, amely a horatia-
nizmus Augustus-recepciójának meghatározó fogalma, mint ahogy a regulusi

39 BAGOSSY 2011, 25. Gravinára vonatkozóan a számos magyar szakirodalmi hivatkozásból
l. PÁL 1988, 36–44.; SÁRKÖZY 1988, 38–50, 56–87., különösen 65–70.

40 A nemesi nemzetfogalomról (amelynek – meglátásunk szerint – szerves része a *roman-
itás*) l. SZŰCS, 1970; NAGY 1993, 20–27.; BÍRÓ 2010, 13–31.

41 Éppen e folyamat kiteljesedésének drámáit mutatja be Nagy Imre könyvében, amelynek
a *Nemzet és egyéniség* címet adta. L. NAGY 1993.

tett mozzatója is mind Horatius versében (3. 5.), mind Metastasio Regulus-drámájában. Horatiusnál ez a külső háborúk során Augustusnak külpolitikai sikereket hozó s a princeps jellemzőjeként említett eszmei fogalom személyisége kiemelésének más fogalmi jellemzőivel is összefügg. *Genius*-ának (Védőszelleme), *Maiestas*-ának (Fensége) és *Numen*-ének (Istensége) magánkezdeményezésre létrejövő kultikus tisztelete mellett elsősorban *kiváló férfiként* (*vir bonus*) emlegették (követői és késő – nemesi – utódait pedig *viriboniként*), ami az állam (*res publica*), még hozzá a köztársaságkori *régi állam* (*vetus res publica*) irányában nyilvánult meg. Mindezt megelőzte, hogy Augustusnak a senatus Kr. e . 27-ben elismerésként egy aranypajzsot ajándékozott, amelynek felirata ezt tartalmazta: „SPQR Augusto dedit Clupeum virtutis clementiae, iustitiae pietatis causa – A római senatus és a nép Augustusnak pajzsot ajándékozott hadierénye, jámborsága, igazságossága s kegyessége okán.”⁴² Vagyis a *virtus* mellett a jámborság (*clementia*), az igazságosság (*iustitia*) és a kegyesség (*pietas*) a tradicionális római értékek közé emelkedik ismét, amely egyébként Regulus sajátja (is) volt. A *vir bonus* (derék polgár) tehát ezen eszmények követésével és képviselésével válhat az állam, a haza magasztos szolgájává. Ez a *regulusi tett* üzenete, amelyet Horatius Augustusnak mond el, Metastasio pedig kora patriótáinak. Így Döme Károly hazája nyelvén a magyar (nemesi és nem nemesi) hazafiaknak is.

Érdemes még egy pillantást vetnünk a 16–18. század Horatius-értelmezőire is. Most nézzük a 17. sor értelmezésével kapcsolatban a göttingeni esztétikaprofesszor, Mitscherlich 1800-ban Lipcsében megjelent kiadásának magyarázatát, amely a *virtus* fogalmát többek között Plautus *Amphitruó*-jának következő soraival (648–653.) magyarázza:

---

42 A felirat forrásáról és a hatalmi szimbolikáról is l. HOFFMANN 2007, 143–151.

virtu/s praemium e/st
 optimu/m; virtu/s omnibu/s rebus a/nteit profe/cto:
 libe/rtas salu/s vita re/s et pare/ntes, patria e/t progna/ti
 tuta/ntur, serva/ntur:
 virtu/s omnia i/n sese habe/t, omnia
 a/dsunt bona que/m penest vi/rtus.
 (A legfőbb jutalom az erény,
 az erény minden mást bizony hogy felülmúl.
 Szabadság, üdv, élet, szülők, ház, haza, gyermek;
 Erény őrzi mindet.
 Az erény – az minden, és minden jó ott van, ahol igazi erény él.)⁴³

Térjünk rá Horatius *carmen*jei 3. könyvének 5. versére, az ún. Regulus-ódára (a vers az *Ad divum Augustum* címet is viseli), amely, úgy véljük, témájával és szemléletével, valamint üzenetével (is) meghatározta Metastasio drámáját, ugyanis a költemény a 4–14. versszaka tárgyalja Regulus történetét, amely dramatizált formában Metastasiónak is témája. Nem közömbös a versnek a 3. könyvben elfoglalt helye sem: a *Múzsákhoz* (4.) és a *Rómaiakhoz* (6.) szóló ódák között helyezkedik el. Értelmezését már az előző vers kapcsán érintettük: Horatius a külháborúban győztes Augustust ünnepli, miközben Regulus erénypéldájával üzen neki. A példaként állított római hős a Város régi erényét képviseli, vagyis a *vetus res publica* eszményét, aminek visszaállítását a princeps oly sokszor hangsúlyozta. Példa tehát, de olyan példa, aminek titkos üzenete van, ugyanis bemutatásával meg is kérdőjelezi, hogy Augustus birtokában van-e a regulusi erényeknek.

E fejtegetések helyett nézzük, mit üzentek, hogyan értették a költeményt a 16–18. századi magyarázók. Lambinus röviden így összegzi a költeményt a vershez illesztett *argumentum*ban: „Reguli constantia, et ad Poenos reditus (Regulus állhatatossága, és [a költő] visszatér a bűnökre).⁴⁴ Említsük meg még a Desprez-féle kiadást (Dacierus magyarázataival), amely az *argumentum*ban a költemény három részére utal: „Augusti laudes. Crassi vituperium. Reguli virtutes, fides, constantia (Augustus dicsérete. Crassus

43 HORATIUS–MITSCHERLICH 1800, 2, 25. Magyarul PLAUTUS–DEVECSERI 1, 1977, 43.

44 HORATIUS–LAMBINUS 1588, 166.

gyalázata [gáncsolása]. Regulus hadierényei, becsületessége, állhatatossága).⁴⁵ Úgy véljük, ez az *argumentum* mindazt összegzi, amiről már korábban is beszéltünk, valamint arra az eszmeiségre is rámutat, amely Metastasio Regulus-darabjának üzenete.

Horatius Regulus-ódája ismeretében ismét felvethetjük a kérdést: Metastasio drámája a Regulus-óda dramatizálása? Tanköltemény, dramatizált formában? Tudjuk, többről van szó, a kor egy kitűnő darabjáról, amely horatianizmusával a recepciónak is új dimenziókat tudott adni. Egyaránt szolgálta a *poeta cesareo*, Metastasio és Horatius befogadását, így Döme fordításában a magyarországi késői (1815) Metastasio-kultuszt és a versköltészetben ennek nyomatékosságával is egyre erősödő s uralkodó Horatius-tiszteletet, Horatius-imitációt is.

Idéztük a 16–18. század Horatius-kommentátorainak argumentumait. Nem hiábavaló felidézni Döme Károly egyik (de talán a legfontosabb) költői eszményképének, a *szent öregnek* tartott Virág Benedeknek (1754–1830)⁴⁶ az 1824-ben megjelent Horatius-versfordításainak (*Q. F. Horátius' Ódái. Öt könyv, Budán*) összefoglalóját:

„V. Regulus. Minekelőtte Regulusról szól, Augusztust dicséri, ki nem úgy, mint Jupiter dörgésével, hanem cselekedeteivel mutatta meg hatalmát, mert ellenségein győzedelmeskedvén a' Római birodalmat kiterjesztette: megalázta a' vitéz Parthusokat, a' kik Crassust leverték, katonáit pedig alacsony szolgaságra hajtották, mivel az elfajultak magokat nem védelmezték, és a' dücső haláltól inkább irtóztak hogysesem a' gyalázatos élettől. Ez, hogy valaha ne történnék, volteszében az okos Regulusnak.”⁴⁷

Virág történelmi jellegű magyarázata is fontos üzenet, hiszen a *virī bonī*ról és az *elfajultak*ról beszél, akiknek gyalázata a haza védelme érdekében Regulus példája alapján nem szabad, hogy megismétlődjék.

---

45 A Desprez-féle kiadás már 1691-ben megjelent, itt most a jobb minőségű 1828-asra hivatkozunk: HORATIUS–DESPREZ 1828, 157.

46 Virágról l. BÍRÓ 1994, 388–399.

47 HORATIUS–VIRÁG 1824, 100. A költemény a 100–102. lapon található.

Rövid kitekintés: Döme 1815-ös kötetének utalása egy másik tandrámairó világára

Röviden szólunk Döme kötete kapcsán arról is, hogy Metastasio drámafordításai (s láttuk Ovidius és Horatius tolmácsolását is) mellett az iskolai színmű és a tandráma vonatkozásában egy másik szerző neve is felbukkan, igaz, neki is egy kesergő költeményét fordítja le. A szintén egy ünnepezt bécsi költőről és drámaíróról, a jezsuita Michael Denisről van szó, akinek – mint korábban jeleztük – lefordítja s kötetében közli latinul és magyarul a jezsuita rend felosztatásán kesergő disztichonos *carmen*jét, azaz elégiáját. Kötetbeli címe: *De extincta societate Jesu, Michael Denis. Eiusdem societatis sacerdos, a consil. Et biblioth. Aug. Annum aetatis LXX. Ingressus 1799* (Döme fordításában: *Az eltörlött Jézus-társaságról. Denis Mihály, azon társaságnak papja, királyi tanácsos, és könyvtárörző, életének LXX. esztendejében. 1799. fordítottam reá kéretve 1808.*).⁴⁸ Ez a Denis-fordítás Dömének az elégia iránti érdeklődésébe illik bele. Denisnek ismert azonban a Bécsben 1794-ben megjelent *Carmina quaedam* (*Egynéhány költemény*) című gyűjteményes kötet, amelynek *Dramatica* című része iskolai színműveket tartalmaz.⁴⁹ Úgy véljük, bár ezekkel Döme nem foglalkozott, Denis-irányultsága tovább árnyalja lírai fordításainak képét, s látenszen az iskolai színjátszás iránti érdeklődését. Döme kapcsán, úgy véljük, Denis drámáival, hatásával és recepciójával is érdemes lenne foglalkozni az iskolai színjátszás és a tandráma témáit és jellegét illetően.

Összegzésként

Metastasiónak e hagyományosan igen fontos és az iskoladráma szempontjából a hazaszeretetet megfogalmazó drámája nemcsak más műveinek fordításaira és recepciójára irányítja a figyelmet, hanem arra is, hogy az *Atilius Regulus* című darabot mint a romanizáció és Horatius ódái eszmeiségének (horatianizmus) egyik mintadarabjának kell tekinteni.⁵⁰ Döme kötete melodramáinak is újszerű recepcióját nyújtja azzal, hogy Metastasio darabjainak hangulatát, eszmetörténeti háttérét és értelmezését körvonalazza irodalmi koncepciójával, amelynek keretében többek között Ovidius- és

48 DÖME 1815. 432–433. A vers a kötet 432–438. oldalán található.

49 DENIS 1794, 3–111. Itt a következő drámacímeket találjuk: *Gato Fuciensis; Alexander trans Tanaim; Isaac victima; Joseph vates, David pater; Concordia qualitatum; Otium pastorum.*

50 SÁRKÖZY 2003, 311.

Horatius-versfordításokat közöl. Metastasio népszerűségét (és művei értelmezésének irányát többek között az is jelzi, hogy a magyarországi Horatius-imitáció egyik kiteljesítője, a Nagykárolyban tanító piarista, a latinul verselő Hannulik János (1745–1816) verseskötetében (*Lyricorum libri IV*, Magno-Karolini, 1780/81) három költemény is Metastasio hatását (egy fordítás és a hozzá írt két vers) tanúsítja.⁵¹ Döme Károly Metastasio darabjának fordításkötetével s a kötetben található versszövegekkel (*A' Tóldalék*) a magyarországi Metastasio- és Horatius-recepciót bővíti hatékonyan.

Végül a kötetben közölt versek közül a Baróti Szabó Dávidhoz (1739–1819) szólók közül (három verset intéz hozzá) a másodikat (*Ugyan ahoz*) idézzük, amelyben azt fogalmazza meg, hogy az idegen minták követése teszi igazán jó magyarrá. Középen olvassuk a csattanót, majd a Horatius-imitáció vezérgondolatait, az *Ódák* 3. könyve 30. versének parafrázisát olvassuk. Döme ezzel Metastasio-fordítását védelmezi s azt, hogy a latin vagy éppen az olasz költők, drámaírók követése, magyarítása is hazafias tett. Ugyanakkor Döme Károly irodalmi világáról is pontos képet fest. Íme a költemény:

Már hogyné volnál te Magyar is, Poéta is,
Még pedig hatalmas-nagy Poéta, nagy Magyar,
Édes Szabóm? már hogy ne' volnál Te ez, holott
A' legnagyobb, és annyi sok századok alatt
Mindenkor elsőséget érdemlett, ditső
Poéta, Virgil, általad, Pásztorait is
Egymás között olly tiszta, 's könnyű hangokon
Dallattya, 's Énéást is olly felségesen
Énekli magyarúl? – Jer, ne légy érzéketlen
Magadhoz: érezd, mit tevél: emeld szavad':
Zúgd (hadd dagadgyon a' tudóskázó parasz
Sisak', Paizs' Kard' mérge) zúgd Ovid után:

---

51 HANNULIK 1780, 1, 6–18.; 2, 12–18.; 4, 338–339. Először Zambra Alajos hívta fel erre a figyelmet. ZAMBRA 1919, 62. Erről még SZÖRÉNYI, 1981, 184–191, különösen 190. A versekről l. TÓTH, 2004, 227–232. Hannulik költészetéről l. VARGA 1938.

Megfontom koszorúm'. Ezt sem Jupiternek haragja
Sem tűz, vas, vagy idő' foga nem ronthatya. Te végső
Óra, bizonytalan életemnek kétetlen határa,
Melly tsak ezen porból lett testtel vagy szabad, üss már
Nem bánom; 's, mikor úgy tetszik, szállíts-ki: de nem megy
Halni jelesb részem: fenn fog nevem híre maradni
A' tőlem született magyar Énéissel örökre,
A' későbbi kor ezt úgy fogja tekinteni mindég,
Mint nyelvének arany-bányáját, 's fejteni fogja.

*

Vagy pedig, ha Flakkus' dallya szebb, ezzel dalolly!

*

Munkám' végbe vivém; áll jeles oszlopom
Tartóssága kigyőz értzetet, és magasb
Égyptus' sudaras büszke gul[y]áinál.
Ezt sem záporozás, sem szelek' ostroma,
Sem végetlen idő földre nem ütheti. –
Nem vesz rajtam egész birtokot a' halál;
Nagy részemre ki nem nyújtja hideg kezét.
Míg nem veszi nevét a' Duna, míg magyar
Árktot fog valahol szántani: fenn marad,
'S évről évre ditsőbb fényre kelend nevem.
Dítsértetve fog az zengeni mindenütt:
Hogy virgil magyarúl énekel átalam. –
Jer, tudd nagyra magad tartani, 's Delfusi
Laurussal koszorúzd, Melpomené, fejem'.⁵²

---

52 DÖME 1815, 441–442.

School play (melodramma) as educational piece
Romanization and Horatianism in Károly Döme's translation
of Metastasio's *Regulus* published in a new volume (1815)

The volume by Károly Döme published in 1815 (*Ismét egyikét játék Metastasióból*) contains the translations of Metastasio's plays, including the drama about Attilius Regulus. Beside the Greek, Hellenistic and Byzantine themes of school drama, the plays with Roman content are also important, whereas the broader range of *Latin humanitas* and *Latin literacy* belonging to the system of *studia humanistas* can be drawn.

The same shall apply to the volume of Károly Döme, namely the summary (*A Játék' foglalattya*) also gives us the interpretation of the appearance of Roman moral. When we list the sources of Regulus' acts, it is indispensable to mention Horatius, whose Regulus Ode (3.5.) in *Roman odes* is a key play of Romanitas and later *Horatianism*. The fact that Döme published translations of Horatius' carmens in *Tóldalék* also confirms this statement. Metastasio's Regulus-drama and especially Döme's translation can be partly interpreted on this basis.

KÉPEK

ISMÉT
EGYKÉT JÁTÉK
METASTÁSIÓBÓL.

*
DÖME KÁROL
ÁLTAL.

*Hazugság azt állítani, hogy mindent meggyőz Amor.
Hogy néhi ellent állani lehetetlen, ha felforr.
Bólondul tsallyák magokat, hih, tüzetől ha égnek,
Mentvén önnön hibájokat, nevezik azt szűkségnek.*

Pozsonbon,
Weber J. P. és Fijának költségével.
1815.

1. kép: Döme Károly Metastasio-kiadásának címlapja

Embernek kiszabadltására akármelly nehéz feltétel is könnyűnek látszott volna nekik. De Regulus a' helyett, hogy a' maga hasznára élt volna polgártársainak ezen hozzá - való nagy szeretetével, 's ragaszkodásával, ő ezt egészen arra fordította, hogy tebeszéllye őket az ellenség' keletzés ajánlásainak elfogadásáról. Örvendven, hogy végbe is vihette ezt nálok, magzatinak könnyhullatásai-, rokoni-
nak rimánkodásai-, és mind jó barátinak, mind a' Taráttnak, 's a' népnek esdeklő kérelmei között, a' kik szövetsoportozván körülötte, minden módon igyekeztek őtet otthon tartóztatni, ő lekötött hite szerint visszatért a' bizonyos halálra, melly reá Afrikában várakozott; rend kívül való példát hagyván a' maradékinak mind a' hívségre, mind az erős állhatatosságra.

Appian. Zonar. Cic. Horat. 's mások:

A BESZÉLLGETŐ SZEMÉLYEK:

REGULUS.

MANLIUS. Konzul.

ATÍLIA. }
PUBLIUS. } Regulus magzati.

BARTZE. Afrikai fő rendű leányzó: Publius' rab-
szolgálója.

LICZÍNIUS, A' község' Szószóllója (Tribunus ple-
bis) Atília szeretője.

AMILKAR. Karthágóbéli Követ: Bartze' szeretője:

A' játék' helye Rómán kívül képzeltek, Bel-
lóna' templomának környékében.

2. kép: A darab bevezetőjének részlete és szereplői

A' TÓLDALEK.

	<i>lap,</i>
Ovidius' Keserveiből az I. Könyv.	
I. Alagya.	410
II. Alagya.	419
III. Alagya.	425
Denis Mihály.	433
M. Vilt József Püspök Úrhoz.	438
T. Szabó Dávid Úrhoz.	439
Ugyan ahoz	441
Ugyan ahoz	443
Horátz. II. Könyv. III. Dal.	444
— II. Könyv. XIV. Dal.	445
— III. Könyv. XVI. Dal.	446
— III. Könyv. XXIX. Dal.	448
T. Virág Benedek Úrhoz.	451

MICHAELIS DENISII
CARMINA QVAEDAM.

VINDOBONAE,
Typis et sumtibus Ignatii Alberti,
Typographi Caes. Reg. privilegiati.
MDCCCXCV.

4. kép: Denis művének címlapja...

INDEX CARMINVM.

<i>DRAMATICA.</i>	<i>Pag.</i>
GASTO FVXIENSIS	3
ALEXANDER TRANS TANAIM	27
ISAAC VICTIMA	49
JOSEPH VATES	64
DAVID PATER	74
CONCORDIA QVALITATVM	88
OTIVM PASTORVM	104
 <i>EPICA.</i>	
PALATIVM RHETORICAE	112
MORS OSCARIS	132
VENATVS PAPILIONVM	135
VIATICVM	138
VERI VOTVM	139
ARBOR VITA	ibid.
IN CANEM OPNIΘOKTONON	140
 <i>LYRICA.</i>	
IN ILLVD : NON EXIES INDE , DONEC REDDAS NOVISSI-	
MVM QVADRANTEM	141
JOSEPHO II. ROM. REGI VIENNAM REDVCI	142
CAROLO PALFFIO ZEMPLINIENSIVM SVPR. COMITI RE-	
NVNTIATO	144
NOCTI	146
MVSIS	ibid.
IN ILLVD : VOCATVS EST AVTEM ET JESVS AD NVPTIAS.	ibid.
 <i>ELEGIACA.</i>	
QVERELAE	148
IN ILLVD : REMANSIT PVER JESVS IN JERUSALEM	157
IN ILLVD : HOC FECIT INITIVM SIGNORVM JESVS IN CANA	
GALILEAE	158
DE HODIERNIS GERMANIAE POETIS	159
PIVS VI. P. MAX. JOSEPHI II. AVG. HOSPES	164
PARAFRASE ITALIANA DELL' AVTORE	166

R e g u l u s .

Minekélte Regulusról szól, Augusztust dicséri, ki nem úgy,
mint Jupiter dörgésével, hanem cselekedetével mutatta meg
hatalmát, mert ellenségein győzedelmeskedvén a' Római bi-
rodalmat kiterjesztette: megalázta a' vitéz Parthusokat, a'
kik Crassust levertek, katonáit pedig alacsony szolgálásra
hajtották, mivel az elfajultak magokat nem védelmezték, és
a' dicső haláltól inkább irtóztak hogyszem a' gyalázatos élet-
től. Ez, hogy valaha ne történék, volt eszében az okos
Regulusnak.

Hallottuk Égben dörgeni Jupitert,
'S hittük hatalmát: láttatos Istenünk
Augusztus; a' Persát 's Britannust
Római járom alá vetette.

Craszsus vitézlő népe hogy elfajult!
Rút férj, előszült rab, katonáskodott
Ipával. Oh viszzára fordult
Curia, 's hajdan erős, nagy erkölcs!

Médus Királyért víva - e Appulus
És Marsus? A' név, szent pais, öltözet
Eltűnt eszéből, bátor állna
Róma 's az Istenc Veszte és Zevsz.

E'

E' gondolatból böles Regulus nem állt
Cserére, példát adni iszonykodott,
Melly a' jövendőbélieknek
Kárt 's veszedelmet okozni tudna,

Ha a' legénység szánakodót magán
Lelhetne. Láttam függeni Római
Zászlókat én a' templomokban,
'S könnyeden elragadott drídjákok

A' Poenusoknál, mond Regulus, 's szabad
Polgárainknak karjaikon kötő
Szíjat: kapuk nyíltan valának:
Római Mars ugarolt mezőkön.

Pénzen kiváltott Fegyveres élesebb
Leszen? Gonoszhoz károkat adtatok.
A' gyapju elvesztett fejérét
Nem veszi viszsa magába többé.

A' bátor erkölcs is, ha kiveszni tért
Egyszer, fajult szívben nem ohajt helyet.
Mint a' fogójából kiverhűdt
Vad suta, félni szokott az olyan,

Ki hitszegőknek hitt 's megadá magát:
'S Az más csatában Poenusokat tipor,
Ki gyáva szíjat vont karokkal
Türt, 's botor ott remeget haláltól,

Hol

6. kép: Virág Benedek Horatius-kötetében
olvasható Regulus-óda részlete